

Darja Radović Mahečić

„...S lijepo čednim arhitektonskim ukrasom...“ Osječka arhitektura između dva svjetska rata u kontekstu hrvatske moderne arhitekture

poglavlje u knjizi „Osječka arhitektura 1918-1945“, (ur.) Julijo Martinčić, HAZU Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 2005. (u tisku)

Sažetak:

Raspad Austro-Ugarske monarhije i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine zadali su nove uvjete razvoja grada Osijeka. Do Prvog svjetskog rata Osijek je po ekonomskoj snazi bio drugi grad kontinentalne Hrvatske, a izmjenom granica i gravitacijskih središta, u međuratnom se razdoblju našao na rubu zbivanja. Nova država željela je ponajprije dati zadovoljavajući okvir svojim institucijama, a u novoj raspodjeli važnosti pojedinih gradova Osijek je ostao kratkih rukava. Prestankom dominacije agrarne industrije i preraspodjelom novčarskog poslovanja njegova moć slabi. Činjenica da inozemni kapital u početku u zemlju tradicionalno ulazi preko Zagreba, a nakon 1925. preko Beograda te da se jedna od najvećih investicija međuratnog razdoblja – izgradnja „Bataville-a“ (industrijskog grada namijenjenog proizvodnji gume i obuće češkog koncerna „Bata“, 1932-1938.) dogodila kod nedalekog Vukovara, govori o izgubljenoj utrci osječke industrije s jačim financijerima i potražnjom.

Iako tijekom dvadesetih godina bilježi zamjetan rast svojih žitelja, dobar dio poslova ipak seli u Zagreb, prilagođavajući se novonastalim prilikama. Godine 1931. Osijek ima 44.221 stanovnika, a problem stanovanja uglavnom rješava podizanjem rustikalnih prizemnica i građevina ispod standarda dosegnutih u prvom desetljeću XX. stoljeća, kada su se utjecaji onodobnih kulturnih centara Beča i Budimpešte uspješno prilagođavali lokalnim potrebama i tradiciji.

Govorimo li o primjeni novih načela građenja i promišljanju gradogradnje kao umjetnosti prostora, oni su u našim gradovima pa i Osijeku ponovno nastupili nakon prevladane poratne krize sredinom dvadesetih godina. Godine 1920. Udruženje jugoslavenskih inženjera i arhitekata prihvatilo je „Pravila za raspisivanje natječaja u oblasti arhitekture i inženjerstva“ koja preporučuju organiziranje natječaja za javne građevine većeg značaja, generalne urbanističke planove i uopće sve veće radove. Ministarstvo građevina je do 1930. odobrilo 27 regulatornih planova za pojedine gradove, od kojih samo dva za hrvatske: Split i Karlovac, a u pripremi je bio i međunarodni natječaj za generalnu regulatornu osnovu Zagreba 1931. Osijek je jedan od malobrojnih hrvatskih gradova koji je 1925. za područje svog užeg središta, upražnjeni prostor uokolo Tvrđe, raspisao također međunarodni pozivni natječaj. Moderna je arhitektura, za razliku od demonstrativnijeg pohoda na Zagreb, Sušak ili Split, u Osijeku nastupila sukladno ekonomskim i socijalnim mogućnostima – postupno i obazrivo. Jednostavno i funkcionalno oblikovana nova zdanja gabaritima su se nastojala uklopiti u kontekst, katnost kuća nije se bitno povećavala, a posebno su nevoljko napušteni uobičajeni dvostrešni i četverostrešni krovovi.

U tada aktualnim izložbama i stručnim časopisima ne nalazimo osječku arhitekturu. Udruženje graditelja kraljevine Jugoslavije bilo je podijeljeno u sekcije, a četiri od ukupno osam nalazilo se u hrvatskim gradovima. U Zagrebu su bila čak 172 člana sekcije, u Splitu - sedam, na Sušaku kao i u Osijeku – osam. Na uvrštenom popisu članova Udruženja graditelja kraljevine Jugoslavije pobrojani su onodobni osječki, sve redom ovlašteni graditelji: Franjo Dlouchi, Ivan Domes, Dragan Fijember, Emil

Gölis, Đuro Hoffmann, Vlado Malin, Hinko Matzner, Artur Schwabenitz. Među građevinskim tvrtkama u nastavku spomenutog popisa uz Osijek se vežu: arhitekti i graditelji Aksmanović-Malin-Rožić; graditelji Dlouhi i Fulla, Ivan Domes, Hinko Matzner; poduzetništvo Elyon i V. Mandić; ovlaštene inženjeri Ljudevit Freundlich, Stanko Juzbašić, Ante Slaviček, Ivan Sučhanek i građevinsko inženjersko poduzeće Piri i Pelzer. Ova imena svjedoče o jakoj lokalnoj tradiciji i graditeljima koji su kontinuirano namirivali gotovo sve gradske potrebe. Neki od osječkih graditelja školovani su na Državnoj srednjoj tehničkoj školi u Zagrebu, ali je samo Ljudevit Pelzer završio i Visoku tehničku školu u Zagrebu 1936. godine.

Prve primjere funkcionalne moderne arhitekture u Osijeku nisu podigli lokalni arhitekti. To i ne čudi ako znamo da je Zagreb bio apsolutni arhitektonski centar međuratnog razdoblja, ne samo na razini Hrvatske. Manifestnu ulogu prve građevine u kojoj su prisutna potpuno nova prostorna, funkcionalna, tehnička i oblikovna načela odigrala je u Osijeku interpolirana zgrada Gradske štedionice u Kapucinskoj ulici zagrebačkog arhitekta Alfreda Albinija (1930.-1932). „iako hipermoderan stil nije bio poželjan“. Na natječaju za Hrvatski dom u Osijeku 1928. godine Albini je također osvojio prvu nagradu i to su ostale jedine prve nagrade s arhitektonskih natječaja u čitavoj njegovoj karijeri.

Vrhunci međuratne moderne arhitekture u Osijeku ostvarit će se potkraj tridesetih godina.

Natječaj Središnjeg ureda za osiguranje radnika za administrativnu zgradu u Osijeku raspisan je bio 1934., pristiglo je čak 56 radova, a njih 17 ušlo je u užu krug. Na natječaju su sudjelovali vodeći domaći arhitekti poput Drage Iblera, Stjepana Planića, Mladena Kauzlarića i Stjepana Gomboša, ali je izvedba dodijeljena nagrađenom projektantskom dvojcu Bela Auer – Zvonimir Vrkljan, koji su zgradu (današnjeg Doma zdravlja) realizirali do 1938. godine. Osijek u ovom razdoblju dobiva izuzetnu zgradu kina, koja su se tada naveliko gradila i u manjim gradovima. Nadomak postojećem Axmannovu kinu „Urania“ u secesijskom stilu iz 1912. Ljudevit Pelzer je 1939. u gradskom tkivu Osijeka ostvario uistinu snažnu energetska točku - kino „Korzo“. Urbanistički i arhitektonski Pelzerova je zgrada osječkog kina izuzetno djelo hrvatske moderne arhitekture. Kao ravnopravni arhitektonski element Pelzer je upotrijebio boju. Zgradu kina obojao je u zagasitu, originalnu crvenu boju i tako kvalitetno interpretirao programatska pravila moderne arhitekture.

Zagreb je u međuratnom razdoblju kvalitativno nadgradio svoj vizualni identitet ponajprije vrsnošću i brojnošću domaćih stručnjaka i arhitekata, dok je Osijek ostao izvan glavnih graditeljskih inicijativa. O razvoju Osijeka se ipak skrbilo: do regulatorne osnove nastojalo se doći na vrlo ambiciozan način, izrađene su brojne parcelacije i parcijalne regulacije (posebno industrijske četvrti) te iako se iz financijskih razloga podigao mali broj javnih zgrada evidentno je postojanje nove urbane opreme (tramvajska stajališta, kiosci, paviljonske gradnje).

Izrazita povijesna i topografska raščlanjenost Osijeka uvjetovali su istodobni nastup različitih graditeljskih postupaka u različitim dijelovima grada. Najambicioznija se arhitektura smještala na potezu između Tvrđe i Gornjeg grada, a radnička su se naselja gradila južno od željezničke pruge.

Značajni primjeri osječke arhitekture i urbanizma od 1918. do 1945. pod bezuvjetnim su utjecajem aktualnih suvremenih europskih gibanja. Građevni fond Osijeka međuratnog razdoblja je stambena arhitektura koju su podizali domaći osječki graditelji. Najistaknutije građevine međutim postale su polazišta za daljnju izgradnju te su i danas uporišne točke u slici grada.